

DET UBEVIDSTE I PSYKOANALYSEN

Jean-Christian Delay

Det ubevidste i psykoanalysen er en skrøbelig konstruktion, som er tilbøjelig til at lukke sig. Det kan lukke sig f.eks. ved at man ikke tror på det, eller ved ... at man tror på det. Troen går det forbi. Det gør videnskaben også. Den mest kvalificerede modstand imod det ubevidste kommer i dag fra dets tilhængere. Artiklen viser, at denne modstand, foruden uundgåeligt at stå i vejen for det ubevidste, også kan belyse det. Psykoanalysens forsøg på at holde det ubevidste åbent begrundes med det forhold, at det ikke er fordi det ubevidste lukker sig, at subjektet slipper for dets effekter. Mellem behov og begær findes den symbolske kastration. Det moderne samfund lægger hindringer i vejen for fuldførelsen af denne kastrationsproces, med alvorlige konsekvenser til følge. Den foreliggende tekst er knap så tilgængelig som den talte version var det. Springet fra talen til skriften søges markeret i overensstemmelse med tekstens objekt. Den menes nu at være mere givtig for læserens evt. umage.

I sin bog om vitsen fortæller Sigmund Freud følgende historie: To jøder møder hinanden i en togvogn på en galicisk banegård. »Hvor rejser du hen?« spørger den ene. »Til Krakow«, er svaret. »Hør, hvad er du for en løgner«, brummer den anden. »Når du siger du skal til Krakow vil du have, at jeg skal tro, at du skal til Lemborg. Men jeg ved, at du faktisk skal til Krakow. Så hvorfor lyver du?« (Freud 1905c, s. 109 – forf.'s oversættelse).

Freud gjorde selv opmærksom på, at denne vits' alvorlige kerne er spørgsmålet om *sandhed*. Sandhedsspørgsmålet inddrager en *vidensfremstillings* bånd til en subjektiv udsigelsesakt. Selve måden at sige noget på indgår i konstitueringen af et udsagns sandhedsværdi. I den nævnte vits høres et sandt udsagn som en løgnagtig udsigelse. Det er indførelsen af løgnens dimension i udsigelsen, som hæver ordvekslingen fra kommunikation til tale. Det menneskelige subjekt gøres operativt i et spændingsfelt skabt på basis af den afhængighed, der binder sandhed og løgn sammen.

Hermed afspejler den ovenstående vits' opbygning væsentlige træk ved både det psykoanalytiske ubevidstes struktur og den nye og frugtbare plads, det ubevidste tildeler subjektet.

(Be)tydninger dannes under disse forhold. Hvor videnskaben har villet udvinde stabile betydninger på basis af sande udsagn, påpeger psykoanalysen tværtimod den måde, hvorpå det ubevidste præger betydningsdannelsens proces på udsigelsesniveauet og derigennem medvirker til at forme de virkeligheder, et udsagn hhv. indlejres i og genererer. Da en udsigelse er

ude af stand til at avle en ren sandhed, fører søgen efter sandhed til betydninger, som bestandig henviser til andre betydninger. Dette berettiger dog ikke opfattelsen af, at alle betydninger er lige gode. Eller at en forståelse altid er ilde anbragt. Forholdet er nærmere det, at hele spørgsmålet om betydning og forståelse nu er blevet forskudt, for så vidt enhver forståelses betydningselementer hviler på en kæde af underliggende elementer i det ubevidste, som i for sig ingen betydning har (signifianter). Enhver mening skrives m.a.o. op imod et punktum af strukturerende meningsløshed¹.

Sigmund Freud

Det ubevidste i psykoanalysen knyttet retteligt til Freuds navn. Fra det tidspunkt, begrebet først dukker op på tryk under hans (og Josef Breuers) navn i *Studien über Hysterie*, går det igen igennem hele resten af hans forfatterskab. Den tidligste omfattende beskrivelse af det psykoanalytiske ubevidste dukker først op i *Drømmetydning* («uofficielt» i den dengang upublicerede *Udkast til en videnskabelig psykologi*). Den i *Drømmetydning* indholdte skabende beskrivelse af det ubevidstes grundmekanismer kompletteres i *Hverdagslivets psykopatologi* og i bogen om vitser, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*².

Der findes en tendens til at opfatte de to sidstnævnte tekster som Freuds egne letlæselige populariseringer af sin lære. De fortjener et bedre ry, idet de udgør nøglebrikker til forståelsen af *det freudske ubevidstes subversive dimension*. Det er denne subversive dimension, jeg her agter at gøre begribeligt.

At en tekst er letlæselig vil ikke uden videre sige, at den er lettilgængelig. Et indtryk af lettilgængelighed kan endda være resultat af en systematisk misopfattelse. Den forståelse, en tekst frembringer, afhænger af den kontekst, hvori den bliver læst. På den måde kan selv en læser, som bestræber sig på at tænke hinsides sin forståelsesramme, gå galt i byen. I en epoke som vores, hvor de herskende forståelsesrammer er videnskabelige eller religiøse, vil tilbøjeligheden til at trække det nye i psykoanalysen i én eller begge disse retninger være stor. En del af psykoanalysens succes beror da også på sådanne (mis)forståelser.

Modstand

Det er ikke ligetil at formulere noget om det ubevidste i psykoanalysen på en måde, der er i overensstemmelse med dette ubevidstes beskaffenhed.

Problemet er faktisk større i dag, end det var på Freuds tid. De, som er kritisk instillet overfor psykoanalysen i dag, er enten tilbøjelige til at forkaste det ubevidste en bloc eller så prægede af mere eller mindre for-

vrængede psykoanalytiske idéer, at kritikens kvalitet ikke er, hvad den har været (f.eks. Eysenck 1985 og Dahlerup 1987). Dertil kommer, at en række psykoanalytiske begreber i den grad er blevet en del af den almene viden, at de nu ligefrem medvirker til at forhindre adgang til det ubevidste. Man kunne foranlediges til at tro, at det kun var nybegyndere eller udenforstående, som faldt for fristelsen til på den måde at neutralisere det ubevidstes skarpe æg. Ingenlunde. De, som burde være de mest opmærksomme på en sådan faldgrubbes lukkende effekter – psykoanalytikerne – er ikke undtagede. Den enkelte forventer at kunne give sig selv og andre det indtryk, at han har et forhåndskendskab til, hvad der foregår i det ubevidstes sætningsdannelser. Men det gælder enhver sætning, at dens budskab først træder frem i kraft af det lys, dens afsluttende punktum kaster bagud på den.

Modstand er navnet på den beskrevne tilgang til det ubevidste. Det er det betydningshungrende jegs formulering af en viden konstrueret på basis af forestillingen om en annektering af det ubevidste. Tilgangen rammer ved siden af, idet den forveksler betydninger, der er mere eller mindre tilfældige biprodukter af det ubevidste, med det ubevidstes struktur, som er skabt på basis af et *skred i betydning*.

Alligevel er vi alle nødt til at udtrykke os gennem vor modstand, dvs. gennem vort jeg. Det gælder ikke kun i daglig tale, men også når vi taler om klinikken, eller når vi teoretiserer. Modstanden imod at tænke nye tanker er konstitutiv for mennesket. Vi tænker kun, når vi er nødt til det, drevet af angst, konflikter og smerte til at slippe af med ... angst, konflikter og smerte. Modstanden forsvinder ikke af blot at blive navngivet, og modarbejdes den for ihærdigt, konsoliderer den sig under mere skjulte former, hvoraf én er tilslutning til de nye tanker.

En korrekt håndtering af modstanden forudsætter, at der tænkes med den. Medtænkningen af modstanden i talen om det ubevidste støtter sig til en sondring mellem det'et (das Es) og jeg'et (das Ich), for så vidt jeg'et i sin essens udgør en strukturel modstand imod det ubevidste – uanset at en del af jeg'et selv er ubevidst. Udfordringen, og chancen, her er, at det'et ikke taler alene, men også er nødt til at komme til orde gennem jeg'et, jvf.: »Det sprang ud af munden på mig«, »det kom over mig«, »jeg kom bare til det« o.l. I fortsættelse heraf sondres der mellem *talen om objektet det ubevidste og det ubevidstes tale*. Det ubevidste udelukker ikke, at der tales og skrives rationelt og stringent om det, blot tekstens formulering bærer præg af sin egen afhængighed af objektets særlig form for logik.

Chawki Azouri (1991) har fornylig vist, at den form for analytisk skrift, jeg her taler for, kendtegner f.eks. Freuds eget Schreber-tilfælde (1911c). Freud påpegede selv ligheder mellem Schrebers vrangforestillinger og sin egen teori. Azouri analyserer – på i øvrigt meget freudiansk vis – hvordan Freuds teori om, at paranoia skyldes en forkastet og usublimeret homoseksualitet bl.a. er en effekt af hans uafsluttede analyse med Fliess (O. Mannoni 1969). Teorien udgør samtidig en modstand imod et spørgsmål, som

Freud på det tidspunkt, hvor han skriver Schreber-analysen, er ude af stand til at formulere. Det er spørgsmålet om teoriens ophav: Har teorien en fader? Formuleringen af dette spørgsmål efter 1911 krævede en fortsættelse af Freuds personlige analyse, gennem forholdet først til Jung og så til Ferenczi³. Det er således ikke et spørgsmål om Freuds teoris objektive rigtighed, men et spørgsmål om den plads, teorien havde på et bestemt trin af samspilsforholdet mellem Freuds subjektivitet og psykoanalysens udvikling.

Paradokset er således det, at modstanden selv peger hen på det ubevidste. Så meget mere grund er der til at medtænke modstanden, da denne ligefrem har forbindelse til den angst, som forårsager fortrængningen. Derigennem er modstanden med til at konstituere det ubevidste. Vanskeligheden ved at støtte sig til en sådan dialektik er naturligvis, at modstanden på én og samme tid er vejen til, en spærring af og en vej i det ubevidste.

Alt dette gør det freudske ubevidste til en skrøbelig konstruktion.

Jeg har skitseret flere af de måder, hvorpå det kan lukke sig. Det kan også lukke sig ved at blive katalogiseret eller ignoreret. Men selv *når det ubevidste lukker sig*, bliver subjektet ved med at mærkes af dets effekter. Hvortil kommer, at det ubevidstes subversivitet er uafhængig af det ubevidstes mulige lukning eller åbning. Den uafhængighed gælder derimod ikke jeg'ets forhold til det'et. Da det ubevidste danner ramme om det enkelte subjekts skæbne, er en vis åbning af det ubevidste en forudsætning for, at »jeg« kan sande en viden om »det«. Uden dette skridt forbliver vejen til psykoanalysens centrale spørgsmål til subjektet lukket. Spørgsmålet lyder: »Hvad vil *du*, når du befinder dig på det sted, hvor *det* taler?« Det ubevidste er nemlig et *sted*, et talende sted.

Sex og sprog

»Det havde været lettere at være dyr, end det er at være menneske«, smågrinede og sukkede fornylig en, hvis begærsforviklinger jeg lægger øre til.

Han har ret. Flere af de vanskelige træk, som kendetegner mennesket, ville vi slippe for, hvis vi var dyr. For det første ville seksualiteten være mere ligetil. Hormoncykler ville holde styr på feltet. I ét nu slap vi da også for den umulige side af forholdet mellem seksuallivet og kærlighedslivet. Derudover ville vi navnlig slippe for sproget og de forviklinger, der er forbundet med det forhold, at vi taler, at vi netop er et talende dyr. Men det er nu allerede mange, mange tusinder af år for sent til at lade være med at tale. Der er ingen vej tilbage. Selv tavshed, vanvid og det såkaldte præ- og nonverbale indtager deres plads i menneskets erfaringsfelt i kraft af deres uomgængelige forhold til sprog.

Det er netop i sin kredsen om forholdet, kløften mellem det sproglige og det seksuelle, at Freud »opdagede« det ubevidste. Opdaget er dog nok ikke det helt rigtige ord. Det kunne lade forstå, at det drejede sig om en

opdagelse i traditionel videnskabelig forstand, dvs. en opdagelse af en genstand, hvis eksistens var uafhængig af opdagerens subjektivitet. Sådan var Freuds opdagelse af det ubevidste ikke, som nævnt i det foregående. Tværtimod var hans subjektivitet dybt impliceret i opdagelsen. Måske ville »opfindelse« være et bedre ord.

Der var noget, Freuds hysteriske patienter forsøgte at fortælle med deres symptomer, som han gerne ville høre. De påpegede en brist i vor viden om kønnet, kroppen og sproget, som Freud ville sige noget om. Freuds geniale epistemologiske spring bestod i at kalde denne manglende viden: det ubevidste.

Hysterikerens symptomer kunne som bekendt ikke forklares ud fra vor viden om den anatomisk-fysiologiske krop. Dels havde hysterikeren sin egen hjemmestrikkede opfattelse af anatomi, dels dukkede kroppen op på en særlig måde i hendes tale. En ung kvinde, der gik i terapi hos Freud, led af smerter i benet og dårlig gang som led i en konversionshysteri opstået i forbindelse med navnlig faderens død. I sin omtale af arbejdet med denne patient, Fraülein Elisabeth von R... (Freud og Breuer 1895d), lagde Freud vægt på, dels hvordan det smertefulde ben begyndte at »tale med« (s. 120) under analysen, og dels hvordan gang og smerte dukkede op i talen. Det er vendinger som: »at stå lammet af skræk«, »at stå alene«, »ikke at komme ud af stedet« Freud trak frem (s. 122-23).

Hysterikerens krop led af symptomer, der havde sæde i sproget og forbindelse til »la chose génitale«, som Freud hørte Jean-Martin Charcot udtrykke det. At den genitale ting har sin virksomme plads i en ubevidst sproglig struktur, og at der ikke er meget at hente i en seksuel revolution, når det drejer sig om at løse seksualitetens gåde, vidste Freud allerede⁴. Hysterikeren vidste ikke, hvad hun sagde, men det, hun sagde, viste, at der var noget, hun vidste.

Specielt *Jacques Lacan* har æren for at have gjort opmærksom på konsekvenserne af den viden, hysteriske kvinder formidlede til Freud om seksualitetens forhold til sproget i det ubevidste (Delay 1988, 1989, 1990).

Behov og begær

Noget af det, hysterikeren viste, at hun vidste, var, at behov og begær ikke er sammenfaldende⁵. Menneskets begær er en størrelse, som ikke kan reduceres til behov. Det ubevidstes seksuelt-sproglige dimension etableres på basis af forskellen mellem behov og begær, som igen bunder i, at det er menneskets lod at tale.

Et dyr har behov, som for det meste kan dækkes af konkrete objekter og handlinger: mad, drikke, varme, parring o.l. Menneskets problem er, at selv dets behov overdetermineres af dets begær, og at dets begær ikke kan tilfredsstilles gennem konkrete objekter. Kun den allerførste gang i livet, et behov bliver tilfredsstillet, kan man tale om et rent behov, et behov,

der kan tilfredsstillendes af et konkret objekt, f.eks. moderens bryst⁶. Det tilfredsstillende objekt tilbydes barnet, uden at det skal lede efter det. Der findes m.a.o. på dette stadiet ingen forudgående psykisk repræsentant. Dog efterlader denne første oplevelse et erindringsspor, hvorefter det rene behov for bestandig går tabt. Behovet bliver nu forbundet med en hukommelsesrepræsentant for tilfredsstillelsen.

Der var oprindeligt intet forsæt i barnets adfærd udover det at komme af med ulystfølelsen. Men barnet placeres straks i et symbolsk meddelelsesunivers, hvor den andens handling overfor barnet udgør et svar på noget den anden har *tolket* som værende barnets *begæring*. Tolkningen er styret af den andens eget symbolske univers, af den andens eget begær. Barnet bliver indlejret i den andens signifikanter. Den anden, der således indskriver barnet i sit symbolske referenceramme bliver for barnet en privilegeret anden, dvs. den Anden (signifikanternes skatkammer). Herefter er barnet, og senere den voksne, henvist til at bede om noget, der kun eksisterer i sproget, som både årsag og mål for begæret.

Det omtalte, immaterielle »noget« på én gang genererer og kalder på signifikant-kæderne. De objekter, der er i stand til at indtage »nogets« plads, kan undervejs erstattes efter behag. Det er fortsat signifikant-kæderne, som danner de usynlige snore, hvorefter alle menneskers liv bliver trukket.

Den erstatningsmekanisme, der her er tale om, medvirker til en første konstituering af subjektet. Men den bruges også i forbindelse med det konstituerede subjekt. F.eks. i drømme eller i vitser, som den følgende: En hestehandler anbefaler en kunde en ridehest ved at rose hestens hurtighed: »Hvis De tager denne hest og står op klokken fire om morgenen, kan De være i Pressburg allerede klokken halv syv.« Hvortil kunden spørger: »Men hvad skal jeg i Pressburg klokken halv syv om morgenen?« (*Der Witz*, s. 54, forf.'s oversættelse).

Den teknik, der her benyttes i rendyrket form, er *forskydning*. Kunden stiller ikke spørgsmål ved det bevidste emne for samtalen, hestens egenskaber, og her navnlig dens hurtighed, men ved relevansen af hestehandlerens eksempel. Det er et spørgsmål til begæret, og navnlig til begærets oprindelige opståen på basis af en forskydning. Begæret opstår gennem en løsrivelse, en forskydning, fra behovets verden til sprogets, og forskydningerne fortsætter både i subjektets valg af begærsobjekter og i selve sproget som i den citerede vits⁷.

Metonymi og metafor

En del af Lacans reformuleringer af Freuds lære er inspireret af lingvistikken⁸. I overensstemmelse hermed omdøbte han Freuds forskydning til metonymi. Lacan gjorde opmærksom på, at følgen af det netop omtalte ræsonnement er, at begæret ingen egentlige objekter har. Begærets objekt er strukturelt bestemt til at være et metonymisk objekt.

Det ubevidstes anden grundlæggende mekanisme – *fortætning* – illustrerer Freud gennem en fortælling af Heinrich Heine. En fattig ung mand besøger den rige del af sin familie. Familien tager imod ham høfligt men nedladende. Efter besøget fortæller han ikke desto mindre, at baronen har behandlet ham ganske som sin lige, ganske *familionært*. Der er sket en fortætning af familær og millionær (*Der Witz*, s. 20-24). Denne fortætningsmekanisme kalder Lacan en metafor.

Metonymiseringsprocessen og metaforiseringsprocessen organiserer til sammen det ubevidstes sproglige struktur. En konsekvens heraf er, at faderen og moderen fra Ødipuskomplekset indtager deres plads i det ubevidste, ikke i kraft af deres personer, men i kraft af deres signifianter eller i kraft af signifianter vedrørende forældrene, som kommer fra andre subjekter. Når begærets objekt skabes i en metonymisk bevægelse bort fra moderen og igennem, hvad barnet formoder er moderens begærsobjekt, initieres en signifiant-kæde (i det symbolske), som konstituerer barnet som subjekt i det ubevidste. Det ubevidste subjekts eksistens afhænger m.a.o. af, at en operativ signifiant-kæde findes til at bære det. Uanset om subjektet er normalt eller neurotisk, gøres signifiant-kæden operativ gennem en symboliseringsproces (en initierende kastration), som Lacan har foreslået noteret som følger (Lacan 1957, IN: 1966, s. 557, el. på dansk 1973, s. 136)⁹:

$$\frac{\text{Fader-Navnet}}{\text{Moderens Begær}} \cdot \frac{\text{Moderens Begær}}{\text{subjektets signifié}} \longrightarrow \text{Fader-Navnet} \left(\frac{A}{\text{Fallos}} \right)$$

Dette er formelen for Fader-Navnets metafor, hvor Fader-Navnet er et grundlæggende element i det symbolske, som er retningsangivende for subjektets vandring fra metafor til metafor i det ubevidste. I overensstemmelse med faglingvistikken angiver brøkstregen i formlen adskillelsen mellem signifiant og signifié, men desuden angiver formelen, at termerne under de vandrette streger er fortrængte. Subjektets signifié er den til barnet antydet genstand for moderens begær. Store A refererer til den store Anden som gennem livet leverer subjektets signifianter. Fallossen er den symbolske dimension i det ubevidste, som opstår på basis af, at billedet af en salig symbiose mellem moder og barn punkteres og barnet konfronteres med spørgsmålet om kønsforskellen. Symbiosens tosomhed (moderens begær som signifiant for barnets signifié) trianguleres i det symbolske (idet Fader-Navnet substituerer moderens begær som signifiant). Det ses af formelen, at konstitueringen og aktiveringen af en signifiant-kædes første signifiant forudsætter, at moderens begær metonymiseres.

Således kan det siges, ikke blot, at alle (begærs)objekter er metonymiske, men også, at der kun findes metaforiske betydninger (symptomer¹⁰). Herom siger Lacan yderligere, at »hvis symptomet er en metafor, da er det ikke en metafor at gøre denne konstatering, ligesom det heller ikke er en metafor at sige, at menneskets begær er en metonymi, for symptomet er en metafor,

hvad enten man vil lade sig det sige eller ej, ligesom begæret er en metonymi, selv om mennesket gør sig lystig over det« (1957a, s. 528, el. på dansk 1973, s. 119-120).

Det traumatiserede og spaltede subjekt

Bemærk, at etableringen af den paternelle metafor¹¹ indbærer en fortrængning. Den ovenomtalte metonymiseringsprocess betyder ikke, at det oprindelige objekt blot forsvinder, men at dets urrepræsentant fortrænges. Således er det ikke, fordi det ubevidste findes i forvejen, at fortrængningen finder sted; det er fordi denne fortrængning finder sted, at det ubevidstes rum dannes¹². Men hvorfor så denne nødvendighed af en oprindelig fortrængning? I overensstemmelse med Freud, siger Lacan, at fortrængningen kommer istand som svar på den angst, subjektet oversvømmes af, når det som her konfronteres med en uomgængelig umulighed (Lacans det Reelle). Hysterikeren har igen manifesteret en viden, ikke kun om hysteri, men om det ubevidstes konstituering overhovedet.

De nævnte forhold gør, at subjektets møde med seksualiteten bliver grundlæggende mislykket. Subjektet møder da også seksualiteten i forbindelse med en dobbelt umulighed: Dels umuligheden af at opretholde symbiosens salighed, dels umuligheden af at undgå spaltningen mellem kroppen og talen. Det er den konstellation af angst og seksualitet, som udgør det Reelle som traume. Her møder subjektet en diskontinuitet, et brud, en mangel. Helvede. Men det er i netop dette brud, i dette gab, at symbolet opstår. Dette helvedesgab er skabelsens sted, et moment af overraskelse, hvor subjektet på ét og samme sted rammes af tab og begær. Begæret har sit udspring i det, der for ethvert subjekt udgør *dets* mest traumatiske lidelse.

Det ubevidste subjekt er et spaltet subjekt. For Lacan er spaltningen et grundlæggende træk ved subjektiviteten overhovedet, fordi mennesket er et talende væsen. Dette påvirker navnlig menneskets forhold til den såkaldte virkelighed. For så vidt mennesket er nødt til at gå omvejen over sproget for at udsige noget om virkeligheden, opstår der en uomgængelig spaltning mellem den virkelighed, det oplever, og den måde, hvorpå virkeligheden kommer til udtryk i sproget. Lacan fører spaltningseffekterne endnu længere. Bl.a. siger han, at det er selve spaltningen, der grundlægger subjektiviteten. I det øjeblik, sproget eksisterer for mennesket, er den menneskelige subjektivitet en *effekt* af sprog. Subjektet alieneres (fremmedgøres) i sproget, formes af sproget og opretholder et forhold til sine egne udsigelser, der er baseret på en spaltning analog til den, ud af hvilken det oprindeligt opstod. Subjektet siger ikke, men er sagt, uden at vide, hvad det selv siger. Det, det siger, skaber virkeligheden (Dor 1988).

Vi er vant til at tro, at vi bestemmer og ved, hvad vi siger, når vi taler. Men ifølge den her fremførte opfattelse er det styrende elementer i sproget, som bestemmer, hvem vi er, og hvad vi vil. Til en vis grad forbliver vi altid

i uvidenhed om denne determinering. Som allerede beskrevet i det foregående kan vi dog efter Freud og Lacan sige, at vor subjektive determinering i sproget bæres af et ubevidst begær. Det er et begær, som uvægerligt har at gøre med magt og seksualitet, og som udover at være ubevidst også er grundlæggende infantilt. Begæret udtrykker sig som gentagne forsøg på at ophæve en tomhed ved at forsøge at generobre et tabt objekt. Opdagelsen af dette tab gav oprindelig anledning til tomhedens opståen.

Alle sådanne forsøg bærer præg af en grad af mislykkethed, fordi intet konkret objekt og ingen konkret handling nogensinde helt kan tilfredsstille det ubevidste begær, der er tale om. Det urtab, på basis af hvilket begæret opstår, giver anledning til en begæring efter anerkendelse, specielt efter at få selve begæret anerkendt. Blandt de ønsker, der mest kræver at blive anerkendt, er de, der har med vor seksuelle og aggressive identiteter at gøre. Selve begærets natur er således en advarsel om, at vi ikke kan finde fred ved at løse seksuelle vanskeligheder eller aggressive konflikter udelukkende gennem seksuelle eller aggressive handlinger. De løsninger, vi leder efter, findes ikke så meget gennem handlinger som gennem sprog-handlinger. Begæret beder om, ja ligefrem kræver at blive hørt.

Hvorfor opretholdes begæret gennem sproget og ikke gennem kontante handlinger? Og hvad går denne tanke om et urtabt objekt ud på? Lacan forsøgte sig med flere indfaldsveje til problemet. Udover og i forbindelse med de førnævnte studerede han forholdet mellem sproget og loven om incestforbudet.

Loven om incestforbudet

I kølvandet på antropologen *Claude Lévi-Strauss* (1949) opfatter Lacan loven om incestforbudet som menneskehedens grundlæggende lov. Det er sprogets lov og den lov, som gør os til mennesker. Incestuøse handlinger er problematiske, ikke så meget fordi de er umoralske, som fordi de udgør et alvorligt misbrug af sproget. De udgør en handling, der reducerer mennesker til tavshed. Det er fordi, der findes mindst en person, med hvem det er forbudt for os at have et seksuelt forhold, at vi er tvunget ud i verden for at skabe et liv for os selv.

Sprog er således det medium, der sætter os i kontakt med andre. Vor plads i sproget er derefter for livet mærket af en lov, som har presset en del af os ud af vor krop og ind i sproget, såvel som af det begær, som opretholder vor søgen.

Den skabende adskillelsesproces induceret af loven om incestforbudet er lang og vanskelig. Til en vis grad ophører den aldrig. Det tager tid for et barn at opgive projektet om at blive objektet for det forbudte menneskes begær. Men en del af det at blive voksen indebærer lige netop dette, hvilket igen baner vej for en anerkendelse og symbolisering af tabet og manglen i både en selv og andre. Processens gennemførelse afhænger for barnet

af, at de voksne, som i kritiske faser af barnets liv er udstyret med en symbolgen kastrationsgivende funktion¹³, udøver denne funktion med tilstrækkelig ansvarlighed (good enough grown-ups). Men her er det igen ikke kun et spørgsmål om personer¹⁴. Det er først og fremmest et spørgsmål om funktioner, dvs. om beskaffenheden af det ubevidste symbolske netværk, hvori barnet placeres som begærende subjekt.

Den proces, jeg her har skitseret, kaldes *symbolsk kastration*. Dens første logiske led er den tidligere beskrevne Fader-Navns-metafor, men den symbolske kastration gentages i mange varianter livet igennem (Dolto 1984, Nasio 1987). Den sender subjektet ud i bytterelationer med andre, som beror på en fælles anerkendelse af, at begær opstår på basis af en umulighed. Begæret udtrykkes af subjektet med de signifikanter, som det pågældende subjekt til enhver tid får til sin rådighed i det ubevidste af den store Anden. Eller rettere, det er de til enhver tid virkende signifikanter, som angiver subjektets øjeblikkelige plads i det ubevidste.

Det symbolskes underminering

Nu til sidst vil jeg vise, hvordan de omtalte træk af det freudske ubevidste kan give anledning til nye måder at opfatte aktuelle problemstillinger på. Psykoanalysen er ikke en verdensanskuelse. Læren om det ubevidste giver ikke opskrifter på, hvordan man skal leve. Ikke desto mindre har psykoanalysen noget at sige om den verden, den befinder sig i.

Trods krisen ser forbrugssamfundet ud til at have vind i sejlene i disse tider. Noget bedre end markedsøkonomi har endnu ikke vist sig. Men hvad kan vi ud fra det freudske ubevidste sige om det samfund, vi har? Først og fremmest, at vi lever i et samfund som i tiltagende grad underminerer symbolske udvekslinger.

Her må man igen mindes det skel, som adskiller begær fra behov. Markedsøkonomien tromler hen over dette skel og taler til os, som om alt var behov.

Presset på os til at følge dette moderne sociale imperativ er øget gennem et andet fænomen, nemlig intensiveringen af brugen af billeder på bekostning af sproget. Vi bader i et hav af billeder, hvoraf mange er idealbilleder, som efterlader meget lidt plads til formidling af ufuldkommenheder og mangler.

Ideologien er udbredt langt hinsides spørgsmålet om vort udseende. Det modificerer også vor opfattelse og håndtering af lidelse. Selv billeder af destruktion formidler en kvalitet af fuldkommenhed og absoluthed i den destruktion, de stiller til skue.

Set på den måde er stofmisbrug¹⁵ ikke en alvorlig parentes i dette samfund, det er snarere en strukturel konsekvens heraf. Stofmisbrug har nemlig delvis sine rødder i en tragisk sammenblanding af behov og begær. Det er idéen om forbrugsvaren ført til sin yderste konsekvens. Stoffer ses som

det objekt, som kan gøre misbrugerens billede af velvære fuldkomment, uden at han behøver at sige et ord.

Misbrugeren i os alle såvel som det samfund, misbrugeren er et symptom på, vil nødtigt beskæftige sig med tab. Med andre ord, han nægter at have at gøre med et ufuldstændigt billede og ikke mindst med, hvad det ville være muligt at sige fra et punkt hinsides dette billede. For misbrugeren (forbrugeren) *må* et objekt af én eller anden art udfylde tomheden og gøre billedet perfekt igen, også selvom det kun er midlertidigt. Misbrugeren er på evig jagt efter *the real thing*. Han vil ikke affinde sig med den mangel i det ubevidste, som mærker den symbolske udveksling mellem mennesker.

Men slutresultatet bliver, at hans kræven viser sig at være mere krævende end det tab, der oprindeligt satte ham i gang med hans søgen. Desuden er hans evner til at klare tab på en symbolsk måde ikke blevet udviklet, mens han har givet sig hen til stoffernes verden. Når situationen er kommet dertil, er døden en nærliggende måde at opretholde det intakte billede på.

Vi glemmer for let den lektie, Freud lærte af sine velhavende kvindelige hysteripatienter. Kvinder som var fyldt op af alle slags objekter. Hvad de lærte ham var, at alle disse objekter ikke har megen betydning for et subjekt, der er ude af stand til at tale på egne vegne. Disse kvinder var villige til at gå meget langt for at udtrykke noget med en klang af autenticitet.

De ville ikke slå sig til tåls med at blive stopfodrede med objekter, som skulle gøre dem hele og tilfredse. De ville håndhæve begærets afhængighed af andethed og fremmedhed. Modsat det er tendensen i vor tid også at forkaste den andethed, som ikke passer ind i vort billede af os selv. Den situation inviterer ligefrem til diskrimination og udelukkelse for at dulme den skrappe virkelighed som forskellene udgør i det symbolske.

Den ideologi, vi lever i, varsler nedgangstid for begæret. Hvorfor? Fordi begær hviler på mangel og forskelle som grundlag for det symbolske, mens tidens tendens er udgrænsning af netop det grundlag. De to forskelle, der hovedsagelig understøtter begæret, er kønsforskellen og modsætningen mellem liv og død. Det er fordi vi er delt i mænd og kvinder, og altså mangler vores bedre halvdel, at vi kan begære. Desuden kan vi som den eneste dyrart sige, at vi uvægerligt vil dø en dag, og anerkendelsen af denne dødelighed giver os adgang til begæret.

Selvom det ikke er let at være et talende dyr, så bliver mennesket farligt både for sig selv og for andre, når det holder op med at sige noget.

Om en forskel mellem universitær og psykoanalytisk viden

Da denne artikel om det ubevidste i psykoanalysen først og fremmest er tiltænkt læsere i et universitært miljø, ønsker jeg at tilføje en bemærkning om forskellen mellem den universitære og den psykoanalytiske opfattelse af viden og sandhed. Det drejer sig ikke om at stille den psykoanalytiske

opfattelse af sandhed og viden op imod den universitære, men om (igen) at markere *forskellen*, hvorved gølge sammenblandinger kan forsøges undgået.

Tanken om akkumulation af bevidst viden er en drivkraft i det arbejde, der foregår på et universitet. Her er sandhedsbetingelser også bevidst formulerede. Det forholder sig anderledes for det ubevidstes subjekt, som er subverterede i forhold til bl.a. subjektet for den universitære viden. I psykoanalysen er man interesseret i at aktualisere et subjekt på en sådan måde, at det bliver i stand til at producere en relevant viden på et sandhedssted i det ubevidste. Denne ubevidste viden behøver vel at mærke ikke at være sand i bevidst forstand for at kunne indtræde på sandhedens sted. En løgn kan nogle gange også gøre det. Det gælder dog kun, så længe denne løgn er forenelig med loven om den symbolske kastration. Den viden, det i psykoanalysen drejer sig om, er en viden om det spillerum, der ligger i den skæbne, det ubevidste har tildelt det enkelte subjekt.

NOTER

1. Det ved alle børn, som jo er i stand til at oprette sociale relationer på basis af endeløse lege med meningsløse lyde.
2. Bemærk at Freud skrev *Der Witz* samtidig med, at han skrev *Tre afhandlinger om seksualteori*. Den første er mindst ligeså banebrydende som den anden, men dette er i al *Der Witz'* letlæselighed blevet oversat.
3. Azouri kommer også ind på de konsekvenser, disse uerklærede analyser fik på Freuds elever-kollegaer.
4. Det er en udbredt misopfattelse at tro, at modstanden imod psykoanalysen primært er rettet imod Freuds sexuallære. Langt mere radikal er Freuds tanke om, at tanker udspringer af den afgrund, der findes mellem kroppen og sexualitetens sæde i sproget. Denne afgrund er natten for enden af hvert menneskes alfarvej, der kalder subjektet til sig. Uden den ville livet være ligegyldigt. På dette punkt bygger dele af den moderne sexologi på en komplet misforståelse af den freudske psykoanalyse.
5. Herom se f.eks. den drøm, slagterens hustru drømmer om røget laks i *Drømmetydning* (s. 162-166 i den tyske udgave). Drømmen udtrykker bl.a. et ønske om at have et utilfredsstillet ønske.
6. Resten af dette afsnit samt det næste parafraserer Dor 1985.
7. Lacans seminar om de ubevidste dannelser (upubliceret A) gennemgår disse problemstillinger i detaljer. Lacan 1960 er den skriftlige sammenfatning af seminaret om det ubevidstes dannelser.
8. Inspireret er det rette ord. Psykoanalytikere har nemlig ikke megen hjælp at hente i lingvistikken, når det drejer sig om at løse psykoanalytiske problemstillinger. Lige så lidt hjælp som de kan hente i neurologien, fysiologien eller psykologien. Det, der i disse fag har en psykoanalytikers faglige interesse, er den måde, hvorpå den positive viden, de repræsenterer, forskyder uvidenheden. Men ellers leverer verdens store litterære værker utvivlsomt mere stof til relevant eftertanke. Det er således ikke lingvistikkenes egentlige faglige indhold, psykoanalysen bruger, men lingvistiske termer placeret i en analytisk sammenhæng.
9. Psykosens væsen lades ude af betragtning her, men læg mærke til, at formelen bruger Lacan for at viser hvad der *ikke* lykkes for det psykotiske subjekt.
10. Symptomet skal her først og fremmest forstås som neurotiske symptomer. Psykotiske og somatiske symptomer har derimod mere karakter af mislykkede metaforer.

11. »Paternelle« først og fremmest fordi den viser hen til det sproglig-soziale rum udenfor mor-barn dyaden.
12. Se Kjeld Enemarks artikel om urfortrængning som konstituerende for det ubevidste i dette nummer.
13. For en udførlig teoretisk gennemgang af begrebet den symbologene kastration, se Dolto 1984. Det er Dolto selv, som er ophavskvinden til begrebet.
14. Psykoterapeuter begik en fejl, da de specielt tidligere medvirkede til at øge navnlig mødrenes bevidste skyldfølelser, p.g.a. den måde de opdrog deres børn på. Noget lignende sker i disse år i forhold til fædrene i forbindelse med incestproblematikken. Det er sådanne tiltag, der motiverede Lacans provokerende udsagn om, at psykoterapi nødvendigvis må føre til det værste (Lacan 1974, s. 19). Ønsket om at gøre det så godt forlænger elendigheden. Den psykoanalytiske etik overfor subjekter i skyldens og misbrugets vold er en anden, som det antydes artiklen igennem.
15. De følgende overvejelser om stofmisbrugsproblematikken er inspireret af Ocampo 1989.

BIBLIOGRAFI

- AZOURI, C. (1991): »J'ai réussi là où le paranoïaque échoue«: *La théorie a-t-elle un père?* Denoël, Paris.
- DAHLERUP, P. (1987): »Da lysten blev livet. Betragtninger over Freuds lystbegreb og livsbegreb«, IN: *Liv og lyst*, Gyldendal, København.
- DELAY, J.-C. (1988, 1989, 1990): »Kropsbilleder og kastrationer i det psykoanalytiske arbejde«, IN: *matrix*, 1988; 4, 22-48; 1989; 2, 34-67; 1990; 2, 2-35.
- DOLTO, F. (1984): *L'image inconsciente du corps*, Seuil, Paris.
- DOR, J. (1985): *Introduction à la lecture de Lacan: I. L'inconscient structuré comme un langage*, Denoël, Paris.
- DOR, J. (1988): *L'a-scientificité de la psychanalyse I & II*, Editions universitaires, Paris.
- EYSENCK, H.J. (1985): *Decline and Fall of the Freudian Empire*, Viking, Middlesex, England.
- FREUD, S. og BREUER, J. (1895d): *Studien über Hysterie*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1970.
- FREUD, S. (1895): *Entwurf einer Psychologie*, IN: Freud 1950a. Dansk oversættelse: *Udkast til en videnskabelig psykologi*, Hans Reizel, København 1980.
- FREUD, S. (1900a): *Die Traumdeutung*, IN: Studienausgabe 2. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1977. Dansk oversættelse: *Drømmetydning*. København 1985.
- FREUD, S. (1901b): *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1973. Dansk oversættelse: *Hverdagslivets psykopatologi*. København 1983.
- FREUD, S. (1905c): *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*. IN: Studienausgabe 4. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1978.
- FREUD, S. (1911c): *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia Paranoides)*. IN: Studienausgabe 7. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1978. Dansk oversættelse: *Schreber*. Hans Reitzels Forlag. Kbh. 1990.
- FREUD, S. (1950a [1887-1902]): *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1975.
- LACAN, J. (1957a): »L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud«, IN: Lacan 1966, s. 493-528. Dansk oversættelse: »Bogstavens instans i det ubevidste«. IN: Lacan 1973, s. 81-123.

- LACAN, J. (1957b): »D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose«, IN: Lacan 1966, s. 531-583. Dansk oversættelse, i uddrag: »Om psykosens subjekt«, IN: Lacan 1973, s. 125-142.
- LACAN, J. (1960): »Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien«, IN: Lacan 1966, s. 793-827. Dansk oversættelse: »Subjektets subversion og begærets dialektik i det Freud'ske ubevidste«, IN: Lacan 1973, s. 160-203.
- LACAN, J. (1966a): »Position de l'inconscient«, IN: Lacan 1966, s. 829-850.
- LACAN, J. (1966b): *Ecrits*, Seuil, Paris.
- LACAN, J. (1973): *Det ubevidste sprog: Psykoanalytiske skrifter*, Rhodos, København.
- LACAN, J. (1974): *Télévision*, Seuil, Paris.
- LACAN, J. (upubliceret A): *Le Séminaire V (1957-58)*, »Les formations de l'inconscient«. (Ud fra integral stenografisk nedskrivning af forelæsningerne.) Paris.
- LEVI-STRAUSS, C. (1949): *Les structures élémentaires de la parenté*, Presses Universitaires de France, Paris.
- MANNONI, O. (1969): »L'Analyse originelle«, IN: *Clefs pour l'Imaginaire ou l'Autre Scène*, Editions du Seuil, Paris 1985.
- NASIO, J.-D. (1987): *Les yeux de Laure*, Aubier, Paris.
- OCAMPO, E. V. (1989): *L'envers de la toxicomanie: Un idéal d'indépendance*. Denoël, Paris.